

Digitaliseringens konsekvenser för konstnärers villkor

Återrapportering av regeringsuppdrag 2021-05-31

Konstnärsnämnden
The Swedish Arts Grants Committee

Digitaliseringens konsekvenser för konstnärers villkor
Rapport 2021:2, Enheten för utredning och analys

© Konstnärsnämnden 2021
ISBN 978-91-984994-8-3 Dnr: KN2020/6614
Ansvarig utgivare: Anna Söderbäck

Innehållsförteckning

Förord	5
1 Inledning	6
1.1 Uppdraget.....	6
1.2 Händelser av betydelse för uppdragets genomförande	7
1.3 Avgränsning och frågeställningar	8
1.4 Metod och genomförande	9
1.5 Begrepp	10
1.6 Bakgrundsbild – konstnärers villkor	11
2 Kartläggning - enkät och sakråd	12
2.1 Förändrad marknadsstruktur	12
2.2 Minskade ersättningar	14
2.3 Avtal, lagar och regler.....	17
2.4 Information, rådgivning och kunskapshöjning.....	19
2.5 Kulturpolitiska insatser utöver lagstiftning.....	22
2.6 Faktorer som utmanar upphovsrätten och påverkar konstnärers ersättningar	24
3 Slutsatser och åtgärdsförslag	25
3.1 Den digitala utvecklingen utifrån de kulturpolitiska målsättningarna	25
3.2 Problemanalys.....	26
3.3 Åtgärdsförslag.....	28
4 Bilaga Enkätfrågor.....	30

Förord

Digitaliseringen är en samhällsomvälvande kraft som påverkar så gott som alla funktioner i samhället – vår ekonomi, våra arbeten, våra samhällsinstitutioner och offentliga arenor. Den snabba teknikutvecklingen har skapat nya villkor för konstnärerna som omfattar såväl den skapande processen som nya distributions- och ersättningsmodeller på marknaden. Den påverkar publikens möjlighet att uppleva konst och kultur likväl som uppfattningar om vad som är konst, vad som är kvalitet. Digitaliseringen påverkar möjligheten att uppnå samtliga kulturpolitiska mål. Både positivt och negativt. Vi ser därför vårt uppdrag att lyfta *konstnärsperspektivet* på digitaliseringen som mycket angeläget.

I den konstnärspolitiska skrivelsen från mars 2021, *Politik för konstnärers villkor*, diskuteras begreppet konstnär. Regeringen skriver att det ligger en historisk hävd i användningen av begreppet som ”speglar sekler av lång kamp hos dessa professioner för att uppnå erkännande och status i relation till andra professioner i samhället”. Vi ser denna skrivning som central för vårt uppdrag. Om Sverige ska ha ett rikt kulturliv, måste konstnärer erkännas och respekteras som en del av samhället och som värdefulla för dess utveckling. Det räcker inte att säga att konsten är viktig och samtidigt betrakta den som en perifer verksamhet, utan det krävs att ord blir till handling.

Denna åiterrapportering till regeringen om digitaliseringens konsekvenser för konstnärers villkor är ett första steg på väg i ett omfattande kunskapsbygge. Det är ett välkommet uppdrag som vi hoppas kan leda till långsiktigt utvecklingsarbete, fyllt av dialog och kunskapsöverföring mellan myndigheter, organisationer, forskare och konstnärer – inom sektorn, tvärvetenskapligt och tvärsektorielt.

Anna Söderbäck, direktör

1 Inledning

Digitaliseringen förändrar ”hur vi gör saker, hur vi upplever saker, hur vi tar oss an uppgifter och hur vi finner lösningar”.¹ Digitaliseringen påverkar samhället i alla dess delar. Därför är det viktigt att även kulturpolitiken tar ett helhetsgrepp om frågan. Politiskt fokus för utvecklingsarbetet vad gäller digitaliseringen har fram till nu i huvudsak handlat om tillgängliggörande av kultur. En helhetssyn på utvecklingen kräver dock att alla mål för kulturpolitiken vägs in i arbetet. Ett centralt kulturpolitiskt mål är också att skapa förutsättningar för livskraftigt kulturliv med utrymme för en mångfald av estetiska uttryck och yttringar. Ett sådant kulturliv är endast möjligt om konstnärer ges möjlighet till långsiktigt hållbara villkor, inte minst i den digitala världen.

Målet i regeringens digitaliseringsstrategi som beslutades 2017 är att Sverige ska bli bäst på att ta tillvara digitaliseringens möjligheter. För det formulerades fem delmål: digital kompetens; digital trygghet; digital innovation; digital ledning och digital infrastruktur. Inom delmålet digital innovation nämns kultur och att digitaliseringen kan underlätta tillgång till kultur och ge möjlighet till egen medverkan i kulturella processer.² För att kunna tillvarata digitaliseringens möjligheter behöver också konstnärers förändrade villkor belysas och brister åtgärdas.³

1.1 Uppdraget

1.1.1 Konstnärspolitiska utredningen

Konstnärsnämndens uppdrag att kartlägga digitaliseringens konsekvenser för konstnärer har sitt ursprung i den konstnärspolitiska utredningens betänkande från 2018. Utredningens slutsatser var bland annat att digitaliseringen inneburit en utveckling av affärsmodeller som inte alltid är transparenta och att en stor del av intäkterna från nyttjande av konstnärliga verk går till de digitala plattformarna, inte till konstnärerna. Utredningen konstaterade därmed att de flesta konstnärer i dag saknar förmåga⁴ att fullt ut tillvarata de möjligheter som den digitala tekniken erbjuder.⁵ I syfte att stärka denna förmåga föreslår utredningen att Konstnärsnämnden ges i uppdrag att analysera konstnärernas förutsättningar att verka i det nya digitala landskapet.

Vidare förklarar utredningen att analysen ska ligga till grund för Konstnärsnämndens utveckling av rådgivningsverksamheten.⁶ Den konstnärspolitiska utredningens slutsatser i

¹ SOU 2015:91, *Digitaliseringens transformerande kraft – vägval för framtiden*. Digitaliseringskommissionen. Statens offentliga utredningar, s. 15

² Regeringskansliet 2017, *För ett hållbart digitaliserat Sverige – en digitaliseringsstrategi*.

³ Vithlani, Pratik, 2017. *Digitaliseringens konsekvenser för konstnärligt yrkesutövande. En kartläggning för den konstnärspolitiska utredningen*. AB TYP Kulturkapital, s. 8

⁴ Begreppet är lite illa valt enligt vår mening då det egentligen är konstnärers förutsättningar som avses, inte deras förmåga att ta tillvara den digitala tekniken.

⁵ SOU 2018:23, *Konstnär – oavsett villkor?* Konstnärspolitiska utredningen. Statens offentliga utredningar, s. 377–378

⁶ SOU 2018:23, *Konstnär – oavsett villkor?* Konstnärspolitiska utredningen. Statens offentliga utredningar, s. 378

fråga om digitalisering är att ”konstnärerna behöver stöd av olika slag för att kunna ta tillvara de positiva möjligheter som digitaliseringen ger”.⁷

1.1.2 Regleringsbrev 2020/21

Uppdraget att kartlägga digitaliseringens konsekvenser för konstnärer och analysera deras förutsättningar att verka i det nya digitala landskapet beskrivs i Konstnärsnämndens regleringsbrev. Det ska genomföras i samverkan med upphovsrättsorganisationerna inom de olika konstområdena.

Formuleringen ”det nya digitala landskapet” ger oss vida ramar för genomförandet av uppdraget. Regeringen preciserar dock att det i uppdraget ingår att undersöka olika sätt att stödja konstnärers möjlighet att utifrån gällande rätt, verka i den digitala miljön och att där nyttja, tillvarata och säkerställa rättigheterna till sina verk. Givet denna inriktning för arbetet anger regeringen även att Patent- och registreringsverket (PRV) ska bistå Konstnärsnämnden med sakkunskap i uppdraget.⁸

Uppdraget ska redovisas senast den 31 maj 2021 till regeringen (Kulturdepartementet).

1.2 Händelser av betydelse för uppdragets genomförande

1.2.1 DSM-direktivet

DSM-direktivet (Digital Single Market) är ett nytt upphovsrättsdirektiv som antogs av EU den 17 april 2019.⁹ Hur direktivet kommer att implementeras i svensk rätt är ännu oklart men har stor betydelse för upphovsrätsfrågornas utveckling inom ramen för den digitala marknaden. Ett par av de nya bestämmelserna har varit föremål för en omfattande debatt. Bland annat artikel 17 (tidigare artikel 13) om ansvar för plattformar för användaruppladdat upphovsrättsligt skyddat innehåll. De bestämmelser i direktivet som har störst betydelse för konstnärer är artikel 18–23, som bland annat handlar om skäliga ersättningar och ökad transparens för upphovspersoner och utövare.

Direktivet ska vara genomfört i medlemsstaterna senast den 7 juni 2021 enligt regeringens hemsida¹⁰.

1.2.2 Pandemin

De restriktioner som regeringen infört med anledning av pandemin har haft stora ekonomiska konsekvenser för många branscher. Konstnärerna har drabbats särskilt hårt. Konstnärsnämnden har i ett par rapporter följt upp pandemins konsekvenser där vi ringat in en rad faktorer som påverkat konstnärers villkor. Bland annat uppmärksammades befintliga

⁷ Vithlani, Patrik, 2017. *Digitaliseringens konsekvenser för konstnärligt yrkesutövande. En kartläggning för den konstnärspolitiska utredningen*. AB TYP Kulturkapital, s. 9

⁸ Regleringsbrev för budgetåret 2021 avseende Konstnärsnämnden

⁹ EU:s direktiv 2019/790 om upphovsrätt och närstående rättigheter på den digitala inre marknaden

¹⁰ Genomförande av EU:s nya upphovsrättsdirektiv. Artikel från Justitiedepartementet, 20 maj 2019. Hämtad 2021-04-13. Regeringen.se

problem som rör upphovsrätten och konstnärers förhandlingsposition i vissa ersättnings- och avtalsituationer på den digitala marknaden.¹¹

Konstnärsnämndens tredje rapport om pandemins konsekvenser för konstnärer ska redovisas till regeringen den 30 juni 2021.

1.2.3 Återstartsutredningen

I december 2020 tillsatte regeringen en särskild kommitté för att sammanfatta pandemins konsekvenser för kultursektorn samt ge förslag på åtgärder för att underlätta återstart, återhämtning och utveckling av kultursektorn under och efter pandemin. Utredningen ska bland annat identifiera strukturella problem som har synliggjorts till följd av pandemin och vid behov föreslå åtgärder för att stärka kultursektorns hållbarhet.¹²

Uppdraget redovisas till regeringen senast den 30 september 2021.¹³

1.2.4 Uppdrag om kulturella och kreativa näringar

I regleringsbrevet 2020/2021 gavs Konstnärsnämnden i uppdrag att utveckla och medverka i insatser för att främja konstnärers villkor inom de kulturella och kreativa näringarna. En stor del av ekonomin inom näringarna härrör från den digitaliserade marknaden. Trots att de kulturella och kreativa näringarna utvecklas positivt visar våra undersökningar att konstnärers ekonomiska situation försämrats över tid.¹⁴ En avgörande orsak till det är hur upphovsrätt och avtalsfrågor hanteras och tas om hand på den digitala marknaden. Uppdraget att främja konstnärers villkor inom kulturella och kreativa näringar har en nära koppling till digitaliseringsuppdraget då det till stora delar handlar om att stärka konstnärers position i frågor som rör upphovsrätt.

1.3 Avgränsning och frågeställningar

Den digitala tekniken har förändrat förutsättningarna och villkoren för konstnärers arbete och företagande, den har påverkat konstnärlig verksamhet och yrkesutövning i alla dess led. Den digitala utvecklingen har därför bäring på samtliga kulturpolitiska mål – inte enbart målet om delaktighet och kultur i hela landet. Den har påverkat konstnärers möjlighet att vara verksamma, synen på kvalitet och möjligheterna att yttra sig på de nya arenorna för det offentliga samtalet. Digitaliseringen har också skapat nya marknader med nya aktörer och affärsmodeller. Utvecklingen innebär såväl nya möjligheter som nya utmaningar. Ett faktum är dock att digitaliseringen inneburit att konstnärers möjlighet att få betalt för sina prestationer har försämrats.¹⁵ De utmaningar som vi ser idag, och som har ställts på sin spets under pandemin handlar i stor utsträckning om upphovsrätt och ersättningar till konstnärer. Även regeringens formulering i Konstnärsnämndens regleringsbrev ligger nära

¹¹ Konstnärsnämnden 2020. *Konstnärers ekonomiska villkor under pandemin. Uppföljning och kunskapsunderlag för fortsatt utveckling av stödåtgärder*, s. 38

¹² Dir. 2020:143

¹³ Dir. 2021:18

¹⁴ Konstnärsnämnden 2016. *Konstnärernas demografi, inkomster och sociala villkor*

¹⁵ Kommittédirektiv, 2016:93, Konstnärernas villkor

upphovsrätten i och med att vi inom ramen för uppdraget ska samverka med upphovsrättsorganisationerna samt med PRV.

Kartläggningen avgränsas därför till frågan om konstnärers möjlighet att få betalt när deras verk nyttjas och sprids digitalt samt vilka praktiska åtgärder som redan nu kan vidtas samt utvecklas på längre sikt. Initialt uppfattade vi även att rollfördelningen, vad gäller information och rådgivning om upphovsrätten på den digitala marknaden, behöver utredas ytterligare.

De övergripande frågeställningarna som ligger till grund för genomförandet är följande:

- Vilka är de främsta hindren för att konstnärer ska få skälig ersättning för användningen av deras verk i den digitala miljön?
- Hur fungerar ansvars- och rollfördelningen vad gäller information om och stöd till konstnärer och andra aktörer gällande upphovsrätten?

1.4 Metod och genomförande

I syfte att kartlägga den aktuella situationen och fånga in sakkunskap om utvecklingen inom de olika konstområdena valde Konstnärsnämnden att skicka ut en enkät¹⁶ till utvalda upphovsrätts- och yrkesorganisationer. Uppdraget, aktuell problembild, avgränsning, inriktning och metodval diskuterades med organisationerna vid ett första sakråd i juni 2020.

Genom enkäten undersöktes en rad teman kring vilka vi ställde olika frågor. Dessa rörde:

- avtal och ersättningar
- en internationaliserad arbetsmarknad
- en förändrad arbetsmarknad
- behov av ökad kunskap och resurser för att stärka konstnärers villkor

Enkäten besvarades av följande organisationer:

Upphovsrättsorganisationer: ALIS¹⁷, Bildupphovsrätt i Sverige, Copyswede¹⁸, Rättighetsbolaget¹⁹, Sami²⁰, Stim²¹.

Yrkesorganisationer: Sveriges dramatikerförbund, Svenska fotografers förbund, Sveriges författarförbund, KLYS²², Konstnärernas riksorganisation, Svenska musikerförbundet, SKAP.²³

¹⁶ Se bilaga, Enkätfrågor

¹⁷ ALIS (Administration av litterära rättigheter i Sverige) är en upphovsrättsorganisation för textskapare.

¹⁸ Copyswede licensierar vidareanvändning av tv- och radioprogram i en rad medier. Bakom Copyswede står fjorton kulturskaparorganisationer som företräder svenska upphovsmän och utövande konstnärer.

¹⁹ Rättighetsbolaget (f.d. Tromb), inom Fackförbundet scen och film

²⁰ Svenska artisters och musikers intresseorganisation

²¹ Svenska tonsättares internationella musikbyrå

²² Konstnärliga och litterära yrkesutövares samarbetsnämnd

²³ Konsthantverkscentrum och Svenska tecknare besvarade enkäten i efterhand, de ingick inte i sakrådet.

Resultaten av enkäten analyserades och sammanställdes i ett underlag som utgjorde grund för dialog med organisationerna i de sakråd som hölls vid två tillfällen under februari och mars 2021. Vid dessa sakråd deltog även PRV för att kunna informera om den kunskapshöjande verksamhet som myndigheten bedriver på upphovsrättens område.

1.4.1 Rapportens upplägg

Rapporten är uppbyggd i tre delar. I inledningen beskrivs – utöver uppdragets avgränsning och genomförande – de grundförutsättningar som läsaren kan behöva ha kännedom om för att kunna tillgodogöra sig rapporten. Del två utgörs av själva kartläggningen. Här redogörs för organisationernas kunskap och erfarenheter som kom fram i enkätsvar och påföljande sakråd. I del tre utvecklas Konstnärsnämndens slutsatser och åtgärdsförslag baserade på kartläggningen. I bilagan redogörs för enkätfrågorna.

1.5 Begrepp

Begreppet **digitalisering** syftar brett på en ökad användning av datorer och internet samt människors och organisationers agerande i denna utveckling.²⁴ Inom ramen för vårt uppdrag syftar begreppet digitalisering särskilt på distribution av konstnärliga verk/tjänster på en digitaliserad marknad.

Friköp är en affärsmodell som innebär att den ekonomiska upphovsrätten övergår i sin helhet mot en engångsersättning från uphovspersonen till en motpart, exempelvis en producent eller utgivare. Friköp bryter mot äldre affärsmodeller som bygger på successiva ersättningar till konstnärerna, allt eftersom ett verk används och ger intäkter. Andra begrepp som används synonymt med friköp är utköp, buy outs. I denna rapport används främst begreppet friköp.

Frilansare är en person med många olika uppdragsgivare. Uppdragen kan utföras antingen i eget företag eller i korta anställningsperioder. Frilansare har ofta en blandning av tjänste- och näringsinkomster, så kallade **kombinatörer**.

Upphovsrätten är i grunden en **individuell rättighet**. I vissa situationer fungerar det dock inte att inhämta tillstånd och att licensiera individuellt. Rättighetshavaren ger då upphovsrättsorganisationerna inom den kollektiva förvaltningen i uppdrag att utfärda licenser, så kallad **kollektiv licensering**. Kollektiv licensiering avser endast sådan licensiering som rättighetshavaren inte vill eller kan hantera individuellt.

Begreppet **konstnär** omfattar uphovspersoner och utövare inom samtliga konstområden: bild- och formområdet, musik-, teater-, dans-, film-, cirkus- samt ordområdet. Konstnärsnämndens uppdrag omfattar professionella konstnärer, alltså konstnärer som är yrkesverksamma. Eftersom Konstnärsnämndens uppdrag specifikt omfattar gruppen **konstnärer** används begreppet konstnär i första hand i denna rapport. Regeringen förordar också en användning av begreppet konstnär.²⁵

²⁴ Jfr Vithlani 2017, *Digitaliseringens konsekvenser för konstnärligt yrkesutövande. En kartläggning för konstnärspolitiska utredningen*. AB TYP Kulturkapital.

²⁵ Regeringens skrivelse, 2020/21:109, *Politik för konstnärers villkor*, s. 17

Begreppet **kulturskapare** avser en bredare grupp yrkesverksamma inom kulturområdet än enbart konstnärerna. Begreppet används ofta av upphovsrätts- och yrkesorganisationerna.

Närstående rättigheter omfattar utövande konstnärer och ger till exempel skådespelare och musiker rättigheter till sina framföranden och prestationer. De ger även producenter rättigheter till de ljud- och filminspelningar som de producerar.

Begreppet **upphovsrättsorganisation** används i denna rapport. Ett synonymt begrepp är kollektiv förvaltningsorganisation.

Begreppet **yrkesorganisation** används i rapporten som samlande begrepp för intresseorganisationer, branschorganisationer, fackförbund m.fl.

1.6 Bakgrundsbild – konstnärers villkor

Yrkesverksamma konstnärer omfattas av två huvudsakliga grupperingar: upphovspersoner och utövare. Med upphovsperson avses i detta sammanhang konstnärer som skapat ett verk som till exempel författare och bildkonstnärer. Upphovspersoner är i hög grad frilansande med flera uppdrag/uppdragsgivare och ojämna inkomster. Andelen som har företag är hög och trygghetssystemen fungerar i regel dåligt för denna grupp. Däremot ger upphovsrättslagen²⁶ (URL) upphovspersoner ett starkare skydd.

Med utövare avses konstnärer som är konstnärligt delaktiga i gestaltningen av ett verk, till exempelvis skådespelare, dansare eller musiker. De utövande konstnärerna har historiskt, i stor utsträckning haft längre anställningar knutna till musik- och scenkonstinstitutioner. Det har inneburit högre förvärvsinkomster samt att trygghetssystemen för denna grupp fungerat bättre.

Villkoren för de utövande konstnärerna förändrades dock i stora delar från 1990-talet och framåt. Antalet fasta anställningar på musik- och scenkonstinstitutionerna minskade allteftersom. Utövande konstnärer är idag till stora delar frilansande, med andra ord uppdragstagare. Många är så kallade kombinatörer och tar uppdrag både genom tillfälliga, korta anställningar varvat med företagande. Utvecklingen har påverkat utövarnas inkomster negativt samt medfört att de i mindre utsträckning kan tillgodogöra sig trygghetssystemen.

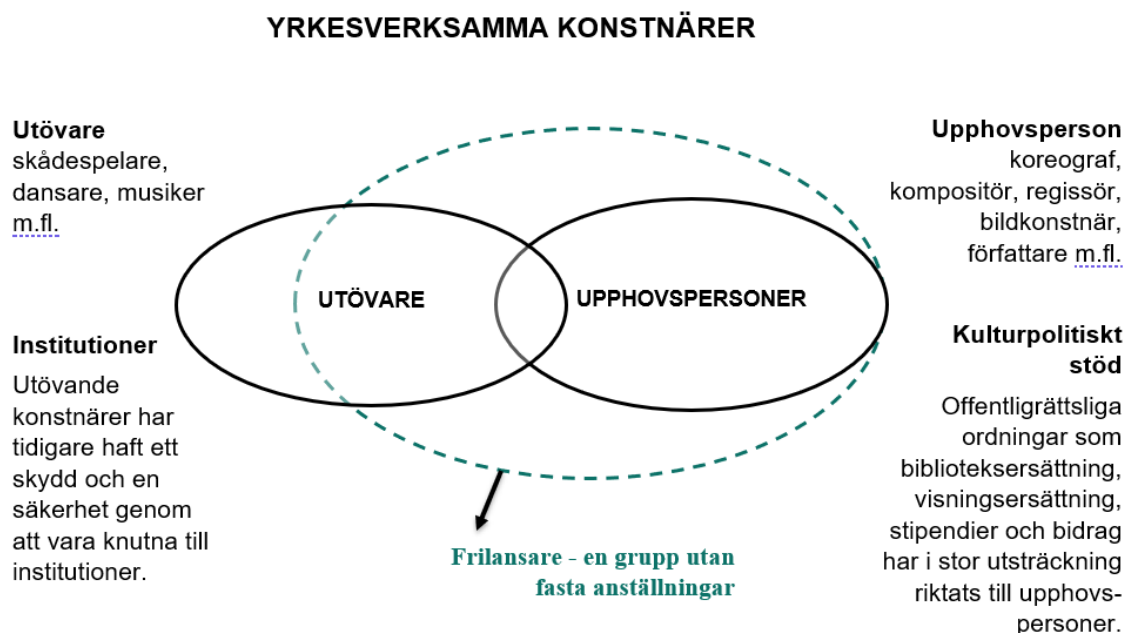
De kulturpolitiska stöd²⁷ som under decennier utvecklats till förmån för konstnärer riktades framför allt till upphovspersoner, eftersom dessa ansågs ha osäkrare villkor med både lägre och ojämna inkomster.

Den förändrade arbetsmarknaden för konstnärer är central för att förstå den påverkan som digitaliseringen haft på konstnärers villkor. Det är viktigt att ha med sig denna bild i utvecklingen av kulturpolitiken. Grunden för de kulturpolitiska stöden fungerar inte längre så som det en gång var tänkt (se figur 1).

²⁶ Lag (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk

²⁷ Stöd som exempelvis biblioteksersättning, visningsersättning samt stipendier och bidrag genom Konstnärsnämnden och Författarfonden.

Figur 1. Gruppen yrkesverksamma konstnärer har utvecklats till att bli i hög grad frilansande.

2 Kartläggning - enkät och sakråd

Nedan redogörs för den kunskap om läget som enkätundersökningen och efterföljande sakråden resulterade i. Redogörelsen speglar organisationernas synpunkter och erfarenhet. Även om det bara var ett par organisationer som yttrade sig i en enskild fråga så specificerar vi inte vilka. Varje avsnitt inleds med en övergripande lägesbeskrivning som vi sammanställde till sakråden efter analys av enkätsvaren. Därefter redogörs övergripande för de synpunkter som framfördes på sakråden. Samtalen utgick från specifika frågeställningar, kopplade till lägesbeskrivningarna.

2.1 Förändrad marknadsstruktur

Lägesbeskrivning utifrån enkätsvar. Digitalisering och internet har kraftigt omvandlat de affärsmodeller som konstnärerna verkar inom. Ny tillgänglig teknik gör det möjligt att enklare och billigare än någonsin tidigare producera, distribuera och konsumera innehåll. Nya aktörer och mellanhänder tillkommer samtidigt som etablerade mellanled och aktörer konkurreras ut.

Den förändrade marknadsstrukturen har inneburit nya utmaningar. I enkätsvaren lyftes att specialiseringen tilltar och att nya aktörer sällan tar ett bredare ansvar utöver sin specifika affärsmodell. Tjänster renodlas till att bli ekonomiskt mer effektiva genom minskad administration som istället överförs till andra led i kedjan – till konstnärerna eller konsumenterna. Den snabba utvecklingen av tekniken och de digitala tjänsterna skapar obalans och kunskapsglapp på olika områden, kunskap som är viktig för konstnärerna.

2.1.1 Diskussion på sakråd

Vilka utmaningar innebär de förändrade marknadsstrukturerna? Är marknadsförändringarna tillräckligt analyserade utifrån konstnärernas perspektiv? Finns det ett behov av att löpande följa utvecklingen och i så fall hur ska den uppföljningen se ut och vara organiserad?

Behov av överblick och analys

Merparten av organisationerna menade att marknadsförändringarna inte är tillräckligt analyserade utifrån just konstnärernas perspektiv. Det saknas överblick och kunskap om hur stor del av intäkterna som tillfaller konstnärerna. Svårigheterna att följa intäkterna har bland annat att göra med de nya affärsmodeller som utvecklats i och med digitaliseringen. Den mest grundläggande utmaningen som påtalades i sammanhanget var att många affärsmodeller är snabbt föränderliga samt att de inte är öppna och transparenta. Inte sällan innehas de nya tjänsterna av globala snarare än nationella företag, vilket försvårar.

Organisationerna lyfte behovet av kartläggningar som klarar av att redogöra för intäktsströmmarna. Sådana kartläggningar bör göras med regelbundenhet för att kunna följa utvecklingen. Vissa samband är dock lättare att förstå och följa, än andra, mer komplicerade förlopp. Uppföljningen av intäktsströmmarna är en utmaning som inte kan lösas av organisationerna själva i det ordinarie arbetet. Det kräver en större forskningsinsats för att få rätsida på. Den kommande implementeringen av DSM-direktivet har också stor betydelse för utvecklingen i denna fråga.

Konstnärsperspektivet behöver vara en del i utvecklingen av nya affärsmodeller

De nya affärsmodellerna bygger i många fall på en ny logik. Ett antal faktorer samspelar och påverkar. Bland annat framhölls en växande trend med så kallade friköp, vilka påverkar konstnärernas förhandlingssituation. Organisationerna nämnde särskilt de affärsmodeller som är uppbyggda av riskkapital, vilka ofta bygger på just friköp. De framhöll även den globaliserade marknaden vilken medför att stora internationella företag påverkar avtal och affärsmodeller på den inhemska marknaden.

Det stora problemet i den snabba digitala utvecklingen av tjänster och affärsmodeller är att konstnärsperspektivet inte utgör en del av densamma. De som utvecklar nya innovativa tjänster har i många fall inte tillräcklig kunskap om upphovsrätt eller hur de ska handskas med den. Konstnärer och deras organisationer kommer oftast in när det är för sent att påverka situationen. Det kan skapas bättre förutsättningar om de kommer in i ett tidigare skede, vid själva utformningen av nya innovationer och digitala lösningar. Konstnärers medverkan kan på ett positivt sätt hjälpa till att utveckla en tjänst genom att höja kvaliteten och göra den konkurrenskraftig.

Sammanfattning

- Konstnärernas ställning har försvagats, vilket minskade ersättningar är ett uttryck för. Det behövs bättre kunskap om mekanismerna bakom detta samt hur stor andel av intäkterna som tillfaller konstnärer respektive andra aktörer. Det handlar om fortgående forskning och kartläggning för att bättre följa utvecklingen och ta fram förslag om verkningsfulla reformer. Konstnärerna och deras organisationerna behöver vara med i analyserna.

- En bidragande orsak till att konstnärers ställning har försvagats är att konstnärsperspektivet inte tagits hänsyn till i utvecklingen av nya digitala tjänster. Fungerande former för samarbete mellan konstnärer, deras organisationer och de som utvecklar innovationer och digitala tjänster är grundläggande för en långsiktig hållbar utveckling för alla parter.

2.2 Minskade ersättningar

Lägesbeskrivning utifrån enkätsvar. Digitaliseringen borde innebära att konstnärerna får större intäkter, eftersom spridningen och användningen av deras verk och prestationer ökar. Enligt enkätsvaren är tendensen istället, att konstnärer levererar mer till samma, eller till lägre ersättning i en, över tid nedåtgående spiral. Samtidigt pekar enkätsvaren på att ytterligare värden överförs från konstnärerna genom friköp. Orsakerna till att antalet friköp ökar beror på att tidigare royaltymodeller försvagas när nya, komplicerade vinstdelningssystem introduceras. De nya affärsmodellerna innebär i många fall att ersättningen för sekundär användning inte tillfaller konstnärerna. Läget försämras dessutom av att nya affärsmodeller ofta brister vad gäller insyn och transparens.

2.2.1 Diskussion på sakråd

Hur kan den negativa intäktströmmen vändas så att konstnärerna får en ökad andel? Vilka är de väsentliga problemen att lösa på kort och lång sikt?

Lagstifta om krav på transparens

För att kunna vända den negativa utvecklingen med minskade ersättningar och stärka konstnärers rättigheter var organisationerna eniga om att ny lagstiftning är den absolut viktigaste åtgärden, om än inte den enda. En fungerande lagstiftning behövs – både på kort och lång sikt. Implementeringen av DSM-direktivet är ett unikt tillfälle att åtgärda flera brister.

Organisationerna menade att styrkeförhållandet mellan avtalsparterna är så pass ojämnt att upphovsrätten inte längre fungerar så som den var tänkt. Den största utmaningen att komma till rätta med är behovet av transparens. Lagen om kollektiv rättighetsförvaltning ställer höga krav på upphovsrättsorganisationerna vad gäller transparens och möjlighet att detaljerat följa intäktströmmar. Samma krav på transparens borde också omfatta de som använder rättigheter, menade organisationerna. De behöver tillhandahålla en bättre rapportering av det konstnärliga innehåll som har nyttjats.

Friköp av rättigheter behöver motverkas

Organisationerna var eniga om att så kallat friköp av rättigheter behöver motverkas av flera skäl. Bland annat för att det försvårar för den kollektiva förvaltningen och traditionell royaltihantering, vilket har stora konsekvenser för konstnärerna. Orsakerna bakom friköpen ligger dels på individnivå, dels på strukturnivå menar organisationerna. Enskilda konstnärer som ska ingå avtal har ofta liten kunskap om vad det är man överlåter. Här fyller organisationerna en viktig funktion genom att hjälpa konstnärerna att få sina avtal granskade. Organisationernas stöd löser däremot inte den generella maktskillnaden i förhandlingarna. Konstnärer kommer in i ett skede när det redan finns en praxis på

marknaden som är svår att påverka. Därför behövs det en lagstiftning som ger stöd för att överlåtelse kan begränsas.

När friköp sätts i system, och ersätter traditionella royaltymodeller, medför det omfattande överföringar av ersättningar som inte längre tillfaller konstnärerna som kollektiv, utan producenter, utgivare och teknikföretag. Det här är en av de mest uppenbara förklaringarna till den negativa inkomstutvecklingen för konstnärer, men inte den enda.

En annan negativ effekt av friköp är så kallad inlåsning av rättigheter. Inlåsningsen hindrar tillgången till verk och prestationer för en framtida publik och kan över tid komma att påverka mångfalden i kulturutbudet.

Gratis kultur i övergången från analogt till digitalt

Fotografernas marknad digitaliserades tidigt. Vid skiftet från analogt till digitalt hängde inte ersättningarna med. Konsekvensen var att konstnärerna inom området, mer eller mindre, gav upp sin upphovsrätt digitalt. Det är idag endast det redaktionella, det innehåll som förmedlas i tryckt form, som man får betalt för, inte det digitala. Organisationerna beskrev problemet som att man sitter fast i ett synsätt där konsten i den digitala miljön förväntas vara gratis.

Samma tendenser syns än idag i övergången från analogt till digitalt. När icke digitala konstformer, som till exempel teater, förmedlas digitalt är det vanligt att man inte har någon förståelse för att man befinner sig på en annan marknad. Många kulturaktörer och institutioner har helt enkelt inte någon erfarenhet av den digitala marknaden. Organisationerna menade att exempelvis musik- och scenkonstinstitutioner behöver kunskap om vilka avtal som gäller för den digitala marknaden för att inte riskera att sprida en felaktig praxis.

En mångfald av uttryck

Betydelsen av att också ha ett individperspektiv lyftes av organisationerna. För att komma vidare går det inte att bara fokusera på konstnärerna som grupp, man måste också titta på lösningar som direkt ger ersättningar till individer snarare än till ett branschområde. Statistik som enbart speglar en viss grupp säger inte så mycket om ersättningsarnas fördelning inom gruppen. Organisationerna lyfte betydelsen av att ersättningsarna fördelas till en mångfald av uttryck och inte bara till ett fåtal konstnärer. Det här är en stor utmaning inom till exempel musiken. Det är genom att främja de enskilda individernas olika förutsättningar som en mångfald av uttryck kan värnas och skapas.

Ökad arbetsbörda med minskad ersättning

Ytterligare en utmaning som togs upp av organisationerna är att många nya affärsmodeller och tjänster renodlas för att bli ekonomiskt effektiva. Genom att exempelvis minska den egna administrationen och istället överföra den till andra led i kedjan effektiviseras och minskas kostnaderna. Förskjutningen har medfört att konstnärer idag ofta levererar mer för samma summa pengar.

Sammanfattning

- Implementeringen av DSM-direktivet är ett unikt tillfälle att åtgärda brister, fördela intäcksströmmar mer rättvist och stärka konstnärers ställning, så att de kan träffa skäliga avtal och få rimliga ersättningar.
- Krav på transparens för att motverka friköp av rättigheter behöver särskilt regleras genom lagstiftning.
- Ersättningarna behöver, på ett spårbart sätt, fördelas till en större mångfald av konstuttryck och till fler individuella konstnärer.

Kan ersättningsrätter, som till exempel privatkopieringsersättning och följerätt, kombineras med avtalade rättigheter? Finns det nackdelar som överskuggar fördelarna?

Ersättningsrätter kompletterar avtalsmarknaden och motiveras antingen av inskränkningar i upphovsrätten (som privatkopieringsersättningen) eller obalans på marknaden som inte går att åtgärda med avtal (som följerätten). Organisationerna uttryckte att det både finns behov av att utveckla befintliga ersättningsrätter och att införa nya. Flera musikorganisationer förespråkade en oavvislig ersättningsrätt, en garanterad ersättning som inte går att förhandla bort, för att stärka enskilda utövare som har svårt att hävda sina intressen i digitala sammanhang. De menade att en sådan ersättningsrätt kan fungera som ett komplement till existerande avtalsmarknad.²⁸

På ord- och bildområdet behöver den befintliga privatkopieringsersättningen utvecklas. Dagens ersättning kompenserar verk som förekommer i rörlig bild (t.ex. film och video) och ljudformat (t.ex. musik och ljudböcker). Privatkopiering av texter och bilder sker på en mängd olika sätt som inte omfattas av dagens system, som skärmdumpning i mobilen, fotografering på utställningar, kopiering ur press och böcker, för att nämna några.

Just nu pågår en översyn av privatkopieringsersättningen, som bland annat ska kartlägga vilken privatkopiering som sker samt bedöma om det utgår skälig ersättning.²⁹ Ord- och bildområdet förordar att utredningen presenterar ett förslag som korrigerar nuvarande brister och att privatkopieringen av stillbilder och text till fullo kompenseras i framtiden.

Sammanfattning

- Ersättningsrätter är bra som ett komplement till avtalsmarknaden när denna inte fungerar, och som kompensation för inskränkningar i upphovsrätten vilka medför intäktsbortfall för konstnärerna.
- Det finns behov av att utveckla befintliga ersättningsrätter och att införa nya som till exempel en oavvislig ersättningsrätt.
- Privatkopieringsersättningen behöver breddas till att fullt ut omfatta alla verkskategorier.

²⁸ På regeringssammanträdet den 12 maj beslutades att en utredare bland annat ska se över om det finns behov av att införa en oavvislig ersättningsrätt för upphovsmän och utövare, Dir. 2021:31

²⁹ Dir. 2020:82, Ersättning till rättighetshavare vid privatkopiering. Utredningen ska vara klar den 21 februari 2022.

2.3 Avtal, lagar och regler.

Lägesbeskrivning utifrån enkätsvar. Av enkätundersökningen framgick att organisationerna använder olika lösningar för att hantera den sekundära marknaden och för att upprätthålla upphovsrätten. För anställda konstnärer används kollektivavtal. För uppdragstagare och frilansare ger organisationerna stöd i form av bland annat ramavtal och rekommendationer i avtalsfrågor. En del yrkesorganisationer har kollektivavtal som också omfattar uppdragstagare och frilansare. För frilansare som arbetar på en marknad med mellanled, utan specifika beställningar, finns stöd i form av rekommendationer och genom tillgång till så kallade normalavtal m.m.

Organisationerna konstaterar att friköp blir vanligare och att skyddet mot oskäligen avtal är svagt. Nya affärsmodeller mer eller mindre tvingar konstnärer att avstå sina rättigheter, vilket i praktiken också försvårar eller omöjliggör kollektiv förvaltning av rättigheter. Nya avtalsformer med svag transparens försvårar till exempel bedömning av hur ett verk använts. Organisationerna ser även en utveckling där de uppdragsgivare som konstnären arbetar gentemot kräver mer, dels i form av utfört arbete, dels i form av obegränsad rätt till nyttjande, mot samma eller sjunkande ersättningar.

2.3.1 Diskussion på sakråd

Behöver regler för avtal skärpas till förmån för uppdragstagaren? Är friköpen ett hot mot konstnärernas ställning? Finns det något effektivt skydd i dagens lagstiftning eller är DSM-direktivet den enda vägen framåt?

Det är oklart hur utvecklingen kommer att se ut framöver, eftersom den i stora delar helt beror på hur DSM-direktivet kommer att implementeras i Sverige. Organisationerna uttryckte en oro för att många frågor även framöver kommer att lämnas till marknadens parter att lösa. För konstnärerna är det redan i dag en utmaning att uppdragsgivaren/köparen dels kan ha en monopolliknande ställning, dels har ett informationsövertag gentemot rättighetshavaren genom tillgången till data. Stora aktörer, som till exempel Spotify och Facebook, sitter på en enorm mängd datainformation som innebär att de vet mer än konstnärerna och deras organisationer om vad ett verk kan vara värt i framtiden.

Organisationerna ansåg att friköp är ett hot mot upphovsrätten i stort. Musikorganisationerna som företräder utövare menade att 47 § i URL – som rör användning av ljudupptagningar för offentligt framförande m.m. – bör stärkas och att ersättningsrätten inte borde vara överlåtbar till annan part än en kollektiv förvaltningsorganisation. Som upphovsperson är det svårt att bedöma skäligheten av ett engångsbelopp jämfört med en ersättning som årligen betalas ut under hela skyddstiden³⁰.

³⁰ Enligt URL löper skyddstiden för ett verk från verkets tillkomst t.o.m. 70 år efter utgången av upphovspersonens dödsår. Skyddstiden för en ljudupptagning är 70 år från när ljudupptagningen först gavs ut eller offentliggjordes (45 § URL).

Samtliga organisationer arbetar aktivt för att motverka friköpstendenser. Det finns olika anledningar till friköp. Allt från ”giriga bolag” nämndes, till aktörer som inte inser eller har kunskap om vilka rättigheter de faktiskt behöver ta hänsyn till inom ramen för produktionen. Så som beskrevs tidigare så finns det en uppfattning att man måste köpa *alla* rättigheter för att undvika eventuella problem med sin distribution. Här handlar det om att visa att det går att få de rättigheter man behöver för sin produkt, utan att äga samtliga rättigheter. I det här fallet kan informationsinsatser riktade till beställare ha stor betydelse för att förbättra situationen.

Sammanfattning

- Friköp undergräver möjligheterna att försörja sig som konstnär och att följa användningen av sitt verk eller sin prestation. Friköp utmanar också det upphovsrättsliga systemet och försvårar eller omöjliggör kollektiv förvaltning.
- 47 § i URL bör förstärkas och ersättningsrätten bör göras *icke överlåtbar* till annan än en kollektiv förvaltningsorganisation.
- Det behövs riktade informationsinsatser till uppdragsgivare och beställare om användning av upphovsrättsskyddat material för att motverka friköp.
- Friköpens orsaker, omfattning och inverkan på intäktströmmarna och kulturproduktionen är ett angeläget område att kartlägga och analysera för ökad kunskap.

Har den kollektiva förvaltningen försvårats med anledning av den förändrade, digitaliserade marknaden? Finns det behov av att utveckla särskilda skyddsregler för att garantera rätten till kollektiv förvaltning?

Globaliseringen och den ökade komplexitet som den medför, samt att motparterna blivit starkare, har gjort behovet av att förhandla kollektivt allt större och allt viktigare. Organisationerna menade att kollektiv förvaltning i denna mening kommer att växa. Den är helt nödvändig. Styrkeförhållandena som finns på den digitaliserade marknaden gör det alltmer angeläget att lyfta bördan från enskilda medlemmar och konstnärer. Samtidigt kvarstår behovet av ny lagstiftning där den primära avtalsmarknaden inte fungerar. Några av organisationerna underströk att den kollektiva förvaltningen i dessa fall bör göras tvingande och inte överlåtbar till annan än organisationerna.

Sammanfattning

- Behovet av att förhandla kollektivt har blivit allt större i och med den ökade globaliseringen och att motparterna blivit starkare.
- Det krävs ny lagstiftning där den primära avtalsmarknaden inte fungerar. Den kollektiva förvaltningen bör i vissa fall göras tvingande och icke överlåtbar.

2.4 Information, rådgivning och kunskapshöjning

Lägesbeskrivning utifrån enkätsvar. Av enkätsvaren framgick att det finns ett växande behov av kunskap och information: Konstnärer behöver specialiserad rådgivning och stöd i den komplexa marknaden de verkar inom. Samtidigt är det viktigt att höja kunskapen om upphovsrätt hos politiker, allmänheten, köpare och olika branschaktörer. Organisationer och myndigheter har på olika sätt möjlighet att bidra med kunskapshöjande insatser.

Den breda, generella information som myndigheterna tillhandahåller är bra men behöver utvecklas och byggas ut. Organisationerna, som har kompetensen om sina medlemmars (yrkesgruppens) behov, vill ansvara för den direkta rådgivningen. De har dock begränsade resurser och efterlyser ökade möjligheter att utföra informationsinsatserna mer effektivt. Enkätsvaren väckte en del frågor kring hur informationsinsatserna behöver struktureras.

Figur 2. Karta över olika roller inom information, kunskapshöjning, vägledning och rådgivning.

Konstnärsnämnden har praktisk och övergripande kunskap om konstnärers villkor. Myndigheten har i uppdrag att **informera** i frågor som rör skatte- och trygghetssystemens utveckling i relation till konstnärlig verksamhet.

Patent- och registreringsverket (PRV) har specialistkunskap vad gäller samtliga immateriella rättigheter och immateriella tillgångar samt en verksamhet som rymmer **kunskapshöjning** om dessa. Myndigheten har även ett **tillsynsuppdrag** om kollektiv rättighetsförvaltning samt är **registreringsmyndighet** för herrelösa verk.³¹

Organisationerna har juridisk och praktisk kunskap om konstnärers och kulturskapares villkor, upphovsrätt. De är **rådgivande** och avtalslutande (t.ex. ram- och licensavtal).

³¹ Ett herrelöst verk är ett verk vars rättsinnehavare är okänd eller inte går att nå.

2.4.1 Diskussion på sakråd

Hur ska gränsen dras mellan generell information och kompetenshöjande insatser som förmedlas av PRV och andra statliga myndigheter, och mer specifik och riktad rådgivning som handhas av organisationerna? Hur ska fortsatt samordning och uppföljning organiseras?

Organisationerna var relativt eniga om att PRV och andra myndigheter bör ha ett övergripande informationsansvar. Samtidigt behöver myndighetsinformationen om digitalisering och rättigheter samordnas, inte minst när det gäller de webbaserade tjänsterna som till exempel Konstnärsguiden (Konstnärsnämnden) och Verksam.se (Tillväxtverket) samt PRV:s informationsportal.

Ytterligare en synpunkt som kom fram var att information om upphovsrätt behöver finnas på olika myndigheters hemsidor. Informationen på PRV och andra myndigheters hemsidor bör också hänvisa till organisationerna. På så sätt stärks organisationerna i sitt arbete samtidigt som det bidrar till en generell medvetenhet och kunskapshöjning.

Organisationerna får ofta frågor från allmänheten och potentiella användare som de informerar eller lotsar vidare om de inte själva sitter på svaret. Upphovsrätsorganisationer lägger i dag mycket tid och resurser på att informera användare om varför man ska betala och det skulle vara bra att kunna hänvisa till exempelvis PRV som en sorts garant för att systemet och inkasseringen är legitim.

Organisationerna lyfte också betydelsen av övergripande kunskap om upphovsrätt hos offentliga myndigheters personal, det gäller särskilt myndigheterna på kulturområdet. Myndigheterna behöver vara förebildiga och är inte alltid det när det kommer till kunskap om upphovsrätt och att själva respektera den.

Övergripande menar organisationerna att den infrastruktur som redan finns gällande rådgivning och information på det digitala området är bra, men att den behöver stärkas. Konstnärsnämnden bistår konstnärer med vägledande information och slussar konstnärer vidare till annan myndighet eller till organisationerna för direkt rådgivning. Den specialiserade rådgivningen bör ligga hos konstnärernas egna organisationer, eftersom sakkunskapen om respektive konstområde finns där.

Sammanfattning

- Det övergripande informationsansvaret bör ligga på de statliga myndigheterna. Myndighetsinformationen om digitalisering och rättigheter bör samordnas bättre, särskilt vad gäller webbaserade tjänster.
- Den specialiserade rådgivningen bör ligga hos konstnärernas egna organisationer, eftersom sakkunskapen om respektive konstområde finns där.
- Myndigheters hemsidor bör hänvisa till organisationerna. Det medför även att de stärks i sitt arbete.

Hur kan organisationernas roll stärkas i fråga om information och rådgivning till konstnärer? Behövs det ett ekonomiskt stöd för en sådan utveckling och hur ska stödet i så fall utformas?

Hur möta upp ett ökande behov av rådgivning?

Samtliga organisationer talar om ett växande behov av rådgivning och information till konstnärerna. Många av organisationerna ger även stöd till icke medlemmar, till exempel med att granska avtal. Organisationernas information och rådgivning finansieras i första hand med hjälp av medlemsavgifter eller administrationsavdrag från kollektiva medel. Problemet är att resurserna inte växer i takt med behoven. Samtidigt behöver rådgivningen i första hand ske via organisationerna. De har den detaljerade kunskapen om respektive konstområde som inte kan upprätthållas centralt på en myndighet.

Stöd till rådgivning

Det finns en bild av att konstnärernas digitala kompetens behöver stärkas. Med den komplexa avtalsmarknad vi har idag är det inte en fungerande åtgärd. Organisationerna menade att kunskapshöjande insatserna istället behöver riktas till konstnärernas organisationer, vilka i sin tur kan hjälpa konstnärerna med kvalificerad rådgivning. En möjlighet som lyftes av organisationerna var att kunna söka medel för att stärka sin egen rådgivning och möta det ökande behovet. Ett förslag var att offentliga medel kan tillsättas i en fond som förvaltas av en kulturmyndighet. På detta sätt kan rådgivningen utvecklas och riktas till såväl medlemmar som icke-medlemmar. Under samtalet om att stärka organisationerna resursmässigt kom även IP-checkar (immaterialrättscheckar) upp till diskussion. PRV har tidigare tillsammans med Vinnova samverkat om checkar som kunde sökas av företagare i syfte att bygga upp en strategi kring immateriella tillgångar och rättigheter.

Informations- och utbildningsinsatser

Ytterligare förslag som kom upp till diskussion från organisationerna var särskilda medel till breda informationskampanjer som riktar sig till konstnärer, marknadsaktörer av olika slag och andra användare av upphovsrätt såsom offentliga aktörer. Inom ramen för en sådan satsning kan man nå ut brett om konsekvenserna av friköp. Framöver, när DSM-direktivet är infört i svensk lagstiftning, kommer det att finnas behov av samordnade informationsinsatser.

PRV är intresserade av att samarbeta med organisationerna, i olika konstellationer, för att få underlag till profilerad information på hemsidan om specifika aktörer inom olika upphovsrättsliga branscher. PRV har redan byggt upp en sådan specifik information om dataspelsbranschen.

Flera av organisationerna lägger mycket tid och pengar på att informera om upphovsrätten på konstnärliga utbildningar. Ett förslag var därför att lärarna istället utbildas i upphovsrätt samt att det i undervisningsplanen bör finnas tydliga riktlinjer om att upphovsrätten ska vara en obligatorisk del för studenterna. De behöver kunskap om upphovsrätten innan de kommer ut i yrkeslivet, för att förstå varför den finns och hur de ska använda sig av den. PRV nämnde att de framförde liknande synpunkter i sitt remissvar till konstnärspolitiska utredningen.

Sammanfattning

- Medel bör kunna sökas av organisationerna för att utvidga och stärka den egna rådgivningen när det gäller digitalisering och upphovsrätt, till exempel från en fond som skulle kunna förvaltas av en kulturmyndighet.
- Ett system liknande det för IP-checkar (immaterialrättscheckar) till konstnärer och deras organisationer bör utredas och anpassas till området.
- Det behövs särskilda medel och uppdrag för breda, samordnade informationsinsatser som riktar sig till konstnärer, marknadsaktörer av olika slag och offentliga aktörer som använder sig av upphovsrättsligt skyddat innehåll.
- De konstnärliga utbildningarna samt fortbildningsinsatser för lärare och konstnärer bör i högre grad omfatta kunskaper om upphovsrätt och avtalsrätt.

2.5 Kulturpolitiska insatser utöver lagstiftning

Lägesbeskrivning utifrån enkätsvar. Ett flertal enkätsvar kom att handla om kulturpolitiska insatser. Statliga ersättningar och bidrag ansågs ha stor betydelse för konstnärerna men att det statliga stödet tenderar att urholkas över tid. Upphovsrätten och den förändrade avtalsmarknaden behöver vägas in vid utformning av statligt stöd till konstnärer. Statens ansvar för att stärka konstnärer och svensk kulturproduktion betonades.

Flera svar pekar på att organisationerna inte har tillräckliga resurser för att stödja konstnärerna fullt ut. Upphovsrättsorganisationerna lyfte behov av kompetens- och teknikutveckling för att de ska kunna inkassera ersättningar och följa upp nyttjandet av konstnärligt innehåll.

2.5.1 Diskussion på sakråd

Vad behöver främst förändras och utvecklas – lagstiftning, bidragsgivning och ersättningssystem eller andra stödjande kulturpolitiska insatser – på kort eller lång sikt? Finns det områden som är viktigare än andra i dagsläget?

Staten måste vara förebildlig

Utöver en fungerande lagstiftning betonade organisationerna starkt att upphovsrätten måste respekteras i den statliga bidragsgivningen. Det handlar bland annat om att den offentliga finansieringen vid digitalisering av kultur måste vara tillräckligt stor för att omfatta konstnärers upphovsrättsersättningar. Här såg organisationerna en stor brist. På samma sätt menade de att det är viktigt att de statliga bidragsgivarna påminner om att upphovsrätten ska efterföljas i de projekt och aktiviteter som beviljas bidrag. Som exempel lyftes Statens kulturråds stöd till Skapande skola projekt, där de upplyser om att branschens arvodesrekommendationer ska tillämpas.

De offentligrättsliga ersättningarna måste ligga i fas med utvecklingen

Organisationerna lyfte de offentligrättsliga ersättningarna som den viktigaste frågan i sammanhanget. Med förändrade konsumtionsmönster behöver ersättningarna ses över, förändras eller kompletteras med nya. Bibliotekutlåningen nämndes som exempel. Användningen av e-medier har ökat samtidigt som de fysiska lånen minskat över tid. För upphovspersoner till litterära verk (fotografer, författare, tecknare och översättare) är

bibliotekersättningen en viktig del av ekonomin. När utlåningen av fysiska böcker minskar förlorar upphovspersonerna en central del av sin inkomst. Samma problematik finns inom fonogramersättningen. Övergripande förordar organisationerna en förstärkning av den individuella visningsersättningen, bibliotekersättningen, fonogramersättningen och talboksersättningen.

Sammanfattning

- När det offentliga finansierar digitaliseringen av kultur måste kostnader för konstnärers upphovsrättsersättningar inkluderas.
- De statliga bidragsgivarna måste påminna om att upphovsrätten ska respekteras i de projekt och aktiviteter som beviljas bidrag.
- De offentligrättsliga ersättningarna kan ha behov av att byggas ut eller kompletteras.

Det behövs teknik för att kontrollera informationsflödet på den digitala marknaden. Ska staten ta ett ansvar för teknisk utveckling till förmån för konstnärerna i samverkan med upphovsrättsorganisationer? Behövs det till exempel utvecklas ett investeringsstöd för detta?

Upphovsrättsorganisationerna, särskilt på musikområdet, uppgav stora kostnader för utveckling av datasystem. Dels för att kunna hålla någorlunda jämn takt med den snabba teknikutvecklingen, dels för att kunna inkassera ersättningar och genomföra korrekta utbetalningar till sina rättighetshavare. På bildsidan har man liknande problem då det inte finns något enhetligt system för att identifiera bilder på internet. I sammanhanget lyftes särskilt ett avgörande från EU-domstolen den 9 mars 2021 som kräver effektiva, maskinläsbara, tekniska skyddsåtgärder för att en bildskapare ska kunna förhindra att inbäddade länkar till bilder ligger öppet tillgängliga på internet. Det nya kravet innebär en stor utmaning för enskilda bildskapare och deras organisationer.³²

För att hjälpa konstnärer i den digitala miljön behöver olika initiativ och tekniker understödjas. Det finns behov av kompetenshöjning och utveckling av teknik, som bland annat rör identifiering av skyddade verk på internet. Organisationerna menade att det behövs extern finansiering genom till exempel projektstöd för att utveckla dessa delar.

Artificiell intelligens, AI

Den snabba teknikutvecklingen ställer höga krav på organisationerna, både i fråga om kunskapsuppbyggnad och rådgivning. Ett område där det finns stora behov av kunskap är utvecklingen inom artificiell intelligens (AI) i relation till upphovsrätten. Det är viktigt att politiken följer med i utvecklingen för att klara av att ta hand om de frågor som kommer att uppstå framöver – inte minst frågan om och hur dagens regelsystem klarar av att hantera AI.

Sammanfattning

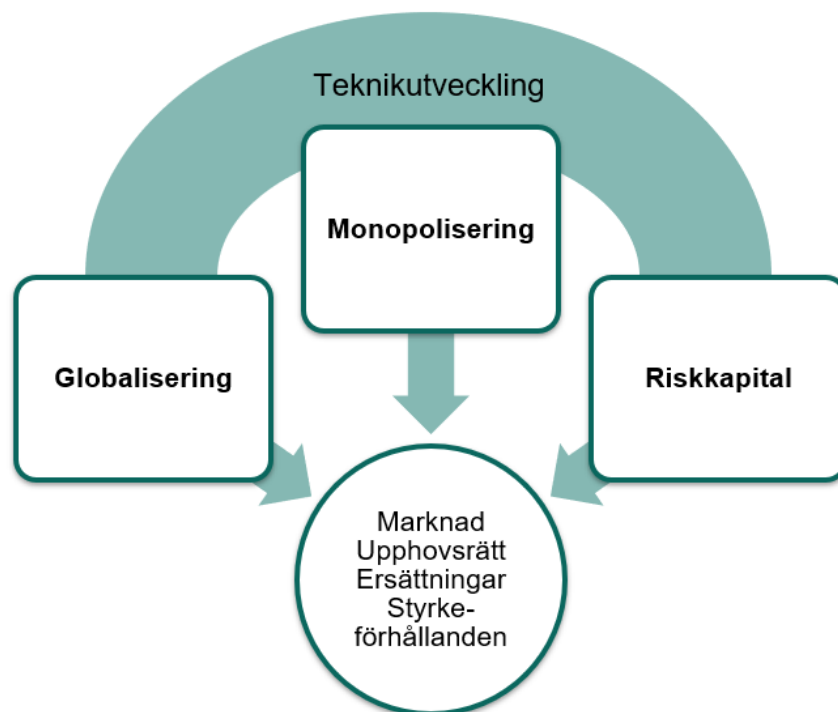
- Möjliggöra projektstöd och/eller innovationsmedel, från exempelvis Vinnova, till organisationerna för kompetensuppbyggnad och utveckling av tekniska verktyg på internet.

³² Dom i mål C-392/19

2.6 Faktorer som utmanar upphovsrätten och påverkar konstnärers ersättningar

Utvecklingen av den digitala tekniken sker snabbt och med stort genomslag i hela samhällslivet, inte minst inom kulturområdet. Tekniken skapar nya förutsättningar och affärsmöjligheter som påverkar traditionella strukturer och samhällsfunktioner. Teknikutvecklingen har bidragit till en rad förändringar och faktorer som enskilt eller i samverkan, utmanar det upphovsrättsliga systemet och konstnärers marknadsmässiga villkor. Utifrån dialogen på sakrådet vill vi, i detta avsnitt, fördjupa beskrivningen av de faktorer som haft, och alltjämt har en avgörande inverkan på konstnärers villkor.

Figur 3. Konstnärers villkor påverkas i hög grad av den snabba utvecklingen på den digitala marknaden.

Monopolisering. Digitaliseringen har inneburit att ett fåtal teknikföretag vuxit i en sällan skådad hastighet och nått en världsdominerande ställning. Dessa företag har kommit att bli marknadsledande vad gäller digital kulturdistribution. Detta har kraftigt påverkat marknadsvillkoren för alla andra aktörer som under kort tid behövt anpassa sig. De stora företagen styr marknaden och bestämmer reglerna, och det är i princip omöjligt för en enskild konstnär eller mindre aktör att ställa andra villkor. De intäktmodeller som ställer konstnärerna utan inkomster bygger på att konsumenten görs ansvarig för uppladdning av konstverk. De tillgängliggörs gratis för allmänheten som genom ”klickningar” ger underlag för annonsförsäljning. Även producenter och utgivare förlorar intäkter och försöker konkurrera med hjälp av gratiskultur och genom att kräva mer av konstnärerna för samma eller lägre ersättning. Det har skapats en maktobalans som gjort det svårt för enskilda

konstnärer och deras organisationer att bevaka rättigheterna. Teknikföretagen investerar och bidrar i mycket liten utsträckning till fortsatt kulturproduktion, vilket medför att intäkter förs bort från de som skapar kultur.

Globaliseringen. De världsdominerande internationella teknik- och mediaföretagen, påverkar den svenska marknaden i hög grad. Deras affärsmodeller, med centraliserade och standardiserade avtal, har lett till att konstnärer i högre utsträckning än tidigare överlåter sina rättigheter till producenter och utgivare. Möjligheten för konstnären att förhandla har satts ur spel. Accepteras inte villkoren får konstnären inga nya uppdrag. Dessa affärsmodeller har spridit sig och även icke kommersiella aktörer, till exempel kommuner, använder numera ofta dessa typer av avtal.

Riskkapital, kulturen som investeringsobjekt. Kulturen har i växande utsträckning blivit ett investeringsobjekt på ett sätt som tidigare varit relativt isolerat till vissa delar av kulturområdet. Riskkapital finansierar utveckling av digitala tjänster, en investering som syftar till framtida avkastning. Det är vanligt att företag som finansieras av riskkapital arbetar med en affärsmodell som innebär att de köper ut konstnärers rättigheter. Den ersättning som konstnären erbjuds är en engångsersättning som inte tar hänsyn till vad som händer med verket i framtiden. Konstnärerna skärs därmed av från de successiva framtida intäkterna, vilket strider mot upphovsrättens traditionella royaltymodell. Denna affärslogik sprider sig vidare in på områden med mindre aktörer. Modellen innebär att stora belopp förs bort från konstnärerna som kollektiv och går in i företagen och sedan vidare till investeraren.

3 Slutsatser och åtgärdsförslag

3.1 Den digitala utvecklingen utifrån de kulturpolitiska målsättningarna

Digitaliseringens konsekvenser är en fråga som omfattar såväl den skapande processen som nya distributions- och ersättningsmodeller på marknaden. Även publikens möjlighet att uppleva konst och kultur påverkas, liksom uppfattningen om vad som är konst, vad som är kvalitet men också vilka uttryck som ges utrymme och därmed klarar av att överleva på den digitaliserade marknaden.

En central kulturpolitisk prioritering är att skapa förutsättningar för ett livskraftigt kulturliv där en mångfald av estetiska uttryck och yttringar ges utrymme. Digitaliseringen och den tekniska utvecklingen bidrar på olika sätt till detta mål då den skapar nya förutsättningar och möjligheter. Men den har också haft negativa konsekvenser som påverkar konstnärers möjlighet att vara verksamma, försörja sig och utvecklas i sitt konstnärskap.

De kulturpolitiska målen utgör alla delar av en och samma helhet. När målen betraktas och hanteras var och ett för sig förloras komplexiteten och helhetssynen. Ett ensidigt fokus på ökad tillgänglighet när kulturen digitaliseras har lett till att man bortser från andra, grundläggande förutsättningar. Hänsyn till samtliga kulturpolitiska mål är särskilt angeläget i frågor som rör hela samhällsutvecklingen. Konst och kultur måste fungera som en del av utvecklingen och inte hanteras som en perifer verksamhet som behöver kompenseras i efterhand.

En konsekvens av den digitala utvecklingen är att konstnärers ekonomiska villkor har försämrats i takt med att de digitala tjänsterna blivit alltmer avancerade. Pengaströmmar tillfaller distributörer och kommersiella finansörer och tycks i minskande omfattning gå till de som skapar kulturen. Detta innebär stora utmaningar inför framtiden, både vad gäller långsiktiga hållbara villkor för konstnärligt skapande och ett rikt kulturliv med en mångfald av uttryck och yttringar.

Vi vill därför betona vikten av en helhetssyn i det fortsatta arbetet och att samtliga mål för kulturpolitiken inkluderas i kartläggningar och analyser samt vid beslut om olika former av åtgärder och satsningar.

3.2 Problemanalys

Den samlade erfarenheten och kunskapen om digitaliseringens konsekvenser som framkommit inom ramen för denna undersökning utgår från två huvudsakliga teman:

- Att konstnärsperspektivet behöver inkluderas i den digitala utvecklingen och att det bidrar till en positiv utveckling av såväl marknaden som konstnärers villkor.
- Att upphovsrätten är grundläggande för konstnärers yrkesvillkor och att kunskapen om upphovsrätten behöver stärkas i hela näringskedjan.

3.2.1 Förändrad marknadsstruktur – uppföljning och analys

Marknadsförändringarna är inte tillräckligt analyserade utifrån ett konstnärsperspektiv. Komplexiteten och bristen på transparens är avgörande orsaker till svårigheterna att skapa överblick, samt att kontinuerligt följa intäktsströmmarna. Det behövs en satsning på forskning och kunskapsuppbyggnad för att följa utvecklingen. Uppföljning och analys av konstnärers villkor på den digitala marknaden bör se till hur intäkterna fördelar sig inom en viss grupp, såväl som till området som helhet.

Konstnärsperspektivet behöver inkluderas tidigt i utvecklingsprocesserna av nya tjänster och affärsmodeller. Det är inte bara viktigt för att värna upphovsrätten och konstnärers villkor utan bidrar även till att höja kvaliteten på tjänsten och göra den konkurrenskraftig. Även här behövs forskning och kunskapsuppbyggnad för att utveckla metoder och arbetssätt.

3.2.2 Minskade ersättningar – lagstiftning och kunskapsbehov

För att vända den negativa utvecklingen med minskade ersättningar och stärka konstnärers rättigheter är lagstiftning den absolut viktigaste åtgärden. Styrkeförhållandet mellan konstnärerna, deras organisationer och stora, ofta globala aktörer har kommit att utvecklas så att upphovsrätten inte längre fungerar så som den var tänkt i dessa sammanhang. Implementeringen av DSM-direktivet är ett unikt tillfälle att åtgärda brister, korrigera intäktsströmmar och stärka konstnärernas rättigheter. Det är betydelsefullt att direktivet införlivas på ett sådant sätt i svensk lag att konstnärernas ställning förstärks och att obalansen minskar.

Friköp av rättigheter får inte ersätta traditionell kollektiv förvaltning som bygger på upplåtelser mot royalty. För att motverka friköp av samtliga rättigheter som etablerad praxis

behövs lagstiftning. Det behövs även mer information till beställarna så att de vet vad de behöver, och inte behöver, avtala om. Många friköpsavtal sker i onödan och medför att konstverk dras bort från marknaden eftersom de inte kan licensieras vidare till andra.

Friköpens effekter på intäktsströmmarna, kulturproduktionen och marknaden är tydliga men det saknas överblick och systematisk kunskapsuppbyggnad. Det är därför ett angeläget område för forskning och kunskapsutveckling.

3.2.3 Avtal, lagar och regler – behov av kollektiv förvaltning

Den ökade komplexitet samt de ojämna styrkeförhållandena på den digitala marknaden har medfört att behovet av att förhandla kollektivt blivit allt viktigare för den enskilde konstnären. Det upphovsrättsliga systemet utmanas idag av distributörernas monopolliknande ställning och informationsövertag gentemot konstnärer och deras organisationer.

I de situationer där den primära avtalsmarknaden inte fungerar bör den kollektiva förvaltningen göras tvingande. Upphovsrättslagen behöver stärka konstnärernas position. Bland annat bör 47 § i URL förstärkas och göras icke överlåtbar till annan än en kollektiv förvaltningsorganisation.

Privatkopieringsersättningen behöver breddas till att omfatta alla former av privatkopiering som är av mer än ringa omfattning. Text- och bildskapare bör omfattas helt av ersättningsordningen.

Särskilda ersättningsrätter bör införas där tidigare avtal inte tillräckligt reglerar den situation i vilken konstverken används idag.

3.2.4 Information, rådgivning och kunskapshöjning – samordnat ansvar

Organisationerna är ett viktigt stöd för den enskilda konstnären vid granskning av avtal. Etablerad praxis och bristande kunskap om upphovsrätten är en utmaning inom branschen. Många kulturaktörer och institutioner saknar eller har liten erfarenhet av den digitala marknaden och har därför svårt att utveckla sina egna ersättnings- och rapporteringssystem. Digitala aktörer saknar i sin tur ofta erfarenhet av att arbeta med konstnärer.

PRV och andra, relevanta myndigheter bör ges ett övergripande informationsansvar. Samtidigt behöver myndighetsinformation om digitalisering och rättigheter samordnas – inte minst när det gäller myndigheternas webbaserade tjänster. Myndigheterna bör även, i sin utåtriktade information om upphovsrätten, hänvisa till organisationerna och på så sätt stärka den samordnade informationsstrukturen. Därigenom stärks även organisationerna själva. Den specialiserade rådgivningen bör fortsatt ligga hos konstnärernas egna organisationer, eftersom de har sakkunskapen inom respektive konstområde.

Konstnärer har ett växande behov av rådgivning och information i frågor om upphovsrätt och digitalisering. Organisationernas resurser växer dock inte i takt med behovet, deras information och rådgivning finansieras i första hand av medlemsavgifter. Möjligheten för konstnärernas organisationer att söka medel för att utvidga och stärka sin egen rådgivning bör utredas.

PRV har tidigare samverkat med Vinnova om checkar som varit möjliga för företagare att söka för att bygga upp kunskap och ta fram strategier kring immateriella tillgångar och rättigheter. Vinnova bör, tillsammans med Konstnärsnämnden, ges i uppdrag att undersöka hur ett system liknande det för IP-checkar och/eller innovationsmedel kan utvecklas och anpassas för att stärka konstnärerna och deras organisationer.

Det finns ett stort behov av breda informationsinsatser för att stärka kunskapen om upphovsrätt. Insatserna bör ske i samverkan mellan myndigheter och konstnärernas organisationer och rikta sig till konstnärer, olika marknadsaktörer och beslutsfattare. Som exempel kan nämnas information om konsekvenserna av friköp och effekterna av DSM-direktivets införande i svensk lag.

3.2.5 Kulturpolitiska insatser utöver lagstiftning – offentlig finansiering

Upphovsrätten måste respekteras i den statliga bidragsgivningen. Det handlar bland annat om att den offentliga finansieringen vid digitalisering av kultur måste vara tillräckligt stor för att ta höjd för konstnärers upphovsrättsersättningar. Det är också viktigt att de statliga bidragsgivarna påminner om att upphovsrätten ska respekteras i de projekt och aktiviteter som beviljas bidrag.

Med anledning av förändrade konsumtionsmönster kan det finnas behov av att se över de offentligrättsliga ersättningarna. Det gäller framförallt biblioteksersättningen, fonogramersättningen och talboksersättningen. När utlåningen av fysiska böcker minskar förlorar dessa uphovspersoner en central del av sin inkomst.

För att följa med i den snabba teknikutvecklingen har konstnärernas organisationer behov av projektstöd eller innovationsmedel för egen kompetensuppbyggnad och utveckling av tekniska redskap som behövs för att bevara rättigheter och utveckla rättighetsadministration.

3.3 Åtgärdsförslag

Konstnärsnämnden bör fortsatt ges i uppdrag att i samverkan med organisationerna, PRV och andra relevanta myndigheter långsiktigt följa och informera om digitaliseringen i relation till konstnärers villkor. Konstnärsnämnden kan fortsättningsvis fungera som sammanhållande part i det fortsatta utvecklings- och analysarbetet.

Lagstiftning

- Implementeringen av DSM-direktivet är ett unikt tillfälle för regeringen att åtgärda väsentliga brister. Det är betydelsefullt att direktivet införlivas på ett sådant sätt i svensk lag att konstnärernas ställning förstärks och att obalansen minskar.
- Privatkopieringsersättningen behöver breddas till att fullt ut omfatta alla verkskategorier.
- Befintliga ersättningsrätter behöver utvecklas och nya behöver införas, till exempel en oavvislig ersättningsrätt.
- Upphovsrätten behöver fortsatt förstärkas för att skapa en bättre balans för konstnärerna på den digitala marknaden.

Utredning och kunskapsbyggande

- Konstnärsnämnden bör, i samverkan med konstnärernas organisationer, ges i uppdrag att ta fram en strategi för hur konstnärsperspektivet ska främjas vid utveckling av nya tjänster och affärsmodeller på den digitala marknaden.
- Regeringen behöver utreda hur konstnärernas organisationer kan stödjas dels genom finansieringssystem, dels genom att stimulera forskningsinsatser för utveckling av tekniska redskap.
- Behovet av kunskap och forskning om bl.a. omfattningen av friköp och möjligheten att följa intäktsströmmar var en återkommande fråga på saksrådet. Konstnärsnämnden bör ges i uppdrag att ta fram en förstudie om hur forskning och utveckling (FoU) samt andra kunskapshöjande insatser kan initieras och samordnas för att få bättre överblick. Förstudien ska, med utgångspunkt i de kulturpolitiska målen, precisera vilken kunskap som krävs för att bättre följa konstnärers villkor i den digitala utvecklingen.

Information och kompetenshöjande insatser

- PRV bör i samverkan med Konstnärsnämnden ges i uppdrag att utveckla kompetenshöjande insatser samt ta fram samlad information om upphovsrätten för myndigheter, kulturinstitutioner och andra aktörer.
- PRV och Konstnärsnämnden bör fortsatt samverka kring att utveckla profilerad branschinformation till PRV:s hemsida för avgränsade målgrupper och branscher.
- Regeringen bör utreda hur konstnärernas organisationer kan stärkas ekonomiskt för att klara av det växande behovet av rådgivning.
- Konstnärsnämnden och Vinnova bör fortsatt samverka och utreda hur system liknande det för IP-checkar och/eller innovationsmedel kan anpassas för att stärka konstnärernas organisationer med kompetensuppbyggnad samt utveckling av tekniska verktyg.

Staten måste vara förebildlig

- Den offentligt finansierade digitaliseringen av kultur måste vara tillräckligt stor för att omfatta konstnärers upphovsrättsersättningar. De offentligt rättsliga ersättningarna kan behöva byggas ut eller kompletteras.
- Myndigheterna ska vara förebildliga i fråga om upphovsrätt. De statliga bidragsgivarna måste påminna om att upphovsrätten ska respekteras i de projekt och aktiviteter som beviljas bidrag.

4 Bilaga Enkätfrågor

Uppgifter om organisation och kontakt

Övergripande information

Frågorna under denna rubrik syftar till att ringa in er organisations huvudsakliga ansvarsområden samt ge en generell bild av läget inom dessa.

- Vilka huvudsakliga konstområden representerar er organisation?
- Lista de väsentliga yrkesgrupperna (som ni bedömer relevanta för detta sammanhang) inom ert område.
- Beskriv på övergripande nivå hur näringskedjan ser ut från konstnär till konsument (flera kedjor kan beskrivas).

Konstnärers villkor gällande avtal och ersättning

Under denna rubrik ställs frågor som rör konstnärers arbetsmarknad med fokus på avtal och ersättningar. Begreppet arbetsmarknad används här i bred bemärkelse och avser både anställningsförhållanden, ersättningar och arvoden. Alla frågor avser de senaste 10 åren om inte annat anges.

- I vilken utsträckning har betydelsen av upphovsrättsersättningar förändrats inom ert område med anledning av digitaliseringen?
- I vilken utsträckning har betydelsen av upphovsrättsersättningar förändrats inom ert område med anledning av Covid-19?
- I vilken utsträckning bedömer ni att det går att kontrollera och påverka nyttjandet av konstnärers verk på den digitala marknaden?
- I vilken utsträckning bedömer ni att konstnärer inom ert område får rimliga ersättningar för nyttjandet av deras verk?

Konstnärers villkor på en internationaliserad arbetsmarknad

- I vilken utsträckning är arbetsmarknaden för konstnärer inom ert område internationaliserad?
- Påverkas konstnärers arbetsmarknad och ersättningsnivåer av internationella influenser?

Digitaliseringen i relation till en förändrad/utvecklad arbetsmarknad

Frågorna i detta avsnitt avser hur digitaliseringen har påverkat konstnärers arbetsmarknad inom ert område. Definitionen av begreppet mellanled ser olika ut beroende på konstområde (jämför ert svar om näringskedjan inledningsvis). Frågorna avser de senaste 10 åren om inte annat anges.

- Har digitaliseringen inneburit att nya mellanled/aktörer tillkommit inom ert område och/eller att andra försvunnit?
- Har digitaliseringen ökat mellanledens/aktörernas betydelse inom ert område?

- Har digitaliseringen inneburit nya former av ersättningar till konstnärer inom ert område och/eller att andra försvunnit?
- Har digitaliseringen bidragit till nya affärsmodeller inom ert område och/eller att andra försvunnit?
- På vilket sätt bör upphovsrättsdirektivet, enligt er mening, förbättra konstnärers förutsättningar att hävda sin upphovsrätt på den digitala marknaden? Beskriv även de risker ni ser.

Behov av ökad kunskap och resurser

Frågorna i detta avsnitt rör behov av information och rådgivning inom era områden (jämför ert svar om näringskedjan inledningsvis).

- Finns det behov av rådgivning och information om upphovsrätt och/eller värdet av immateriella rättigheter/tillgångar i övrigt till konstnärer inom ert område?
- Har konstnärer inom ert område behov av rådgivning och information om att ingå/teckna avtal? Frågan rör de avtalssituationer som konstnärerna själva hamnar i.
- Vilka övriga behov av information och rådgivning till konstnärer ser ni?
- Finns det behov av information till aktörer som ni anser är viktiga i sammanhanget? (jämför ert svar om näringskedjan inledningsvis)
- Vilka behov av kompetensutveckling finns inom er organisation för att ni ska kunna stödja konstnärer så att de kan ta tillvara sina rättigheter?
- Finns det behov av utbildningsinsatser till marknaden/aktörer (jämför ert svar om näringskedjan inledningsvis)? Vilken roll kan er organisation i så fall spela?
- Vilka investeringar och resurser ser ni behövs för att konstnärer ska kunna vara verksamma på den digitaliserade arbetsmarknaden?
- Finns det andra stöd- och resursbehov i sammanhanget?

Övrigt

- Var det någon fråga ni saknade i enkäten; information som är viktig för att förstå digitaliseringens konsekvenser för konstnärer?

Konstnärsnämnden är en statlig myndighet under regeringen som främjar konstnärlig utveckling och förnyelse. Vårt uppdrag omfattar verksamma konstnärer i hela landet, inom samtliga konstområden. Vi fördelar stipendier och bidrag, främjar internationellt konstnärligt utbyte samt analyserar och sprider kunskap om konstnärers ekonomiska och sociala villkor. Vi samverkar regionalt, nationellt och internationellt, med myndigheter och organisationer, såväl inom sektorn som tvärssektoriellt.

Konstnärsnämnden
The Swedish Arts Grants Committee